

ڈاکٹر فیاض حسین مگھیانہ

اسٹنٹ پروفیسر شعبہ پنجابی

غلام مصطفیٰ

ایم فل پنجابی سکالر

گورنمنٹ کالج یونیورسٹی، فیصل آباد

غلام حسین ساجد دی حیاتی تے لکھتاں دی جان پچھان

Abstract:

Ghulam Hussain Sajid is regarded as one of the literary giants of poetry, short story writing, sketch making and column writing in both Urdu as well as Punjabi literature. Though he is retired from service but still an inspiring teacher having great command over Urdu, Punjabi and English languages. His published books and research works establish his distinguished literary stature among the contemporaries. This article throws light on his biography, personality, aptitude towards literature and his books in Punjabi.

غلام حسین ساجد، ہوراں دا ناں کسے وی تعارف دا محتاج نہیں۔ اوہ بہوں وڈے سوجھوان
نیں۔ اوہناں دی علمی تے ادبی کاوشاں دا دائرہ بہت کھلا ہے۔ اوہ محقق، نقاد، شاعر، کہانی کار، خاکہ نگار
تے چنگے استاد نہیں۔ اوہ پنجابی، اردو تے انگریزی زبانوں دے چنگے جانوں نہیں۔ اوہ بہوں گنی بھیداں
تے رازاں رمزاں دے بھرے لیکھک نہیں۔ اوہناں سینکڑاں مضموناں دے نال نال اُدی تے سوہنے
چٹے لکھاریاں دے بہوں سوہنے مہاندے وی لکھے نہیں۔ اوہ ساڈے ادبی منظر نامے تے پرکھ پڑچول
کرن والے اک گنی پڑچولی وجوں وی جانے جاندے نہیں۔ اوہناں دا ناں علمی ادبی حلقیاں وچ کسے
وی جان پچھان دا لوڑوند نہیں۔

اوہناں دا تعلق پنجاب دے اک مشہور قبیلے نال اے۔ اوہ راجپوتاناں دی لڑی وچوں نیں۔ ایس قبیلے دا شیخوپورے توں منکیرے تائیں راج رہیا اے تے ایہناں دا مرکز جھنگ سی۔ غلام حسین ساجد سنپال سیال نیں۔ سنپال سیال جھنگ سیالاں دی اک گوت اے۔ (۱) اوہناں دے وڈ وڈیرے ضلع خانیوال، تحصیل میاں چنوں دریائے راوی دے کنڈے اپنیاں ابائی زمیناں تے رہ رہے سن۔ ایس علاقے وچ ادھ توں پہلاں ایس خاندان دیاں اپنیاں زمیناں سن، ایسے کارن وستی دا ناں پتن سنپالاں رکھیا گیا۔ ایہہ وستی تلمبہ دے نیڑے واقع اے۔ جد پہلی لام چھڑی تے اوس ویلے سرکار نوں دریا وچوں نہر دو آب کدھن دی لوڑ پئی۔ ایسے کارن غلام حسین ساجد ہوراں دے وڈ وڈیرے میاں چنوں دے لاگے اک پنڈ ”پکا حاجی مجید“ وچ آکے وین لگ پئے۔ (2) ایس وستی وچ ایہناں دے قبیلے توں اڈ بہت ہندو جاگیر دار وی سن پر ڈھیر عزت غلام حسین ساجد ہوراں دے دادا دے دی بنی ہوئی سی۔ (3)

اوہناں دے وڈکیاں نے بستی کبیر سنپال وچ اپنی حیاتی دا اک لمبا حصہ گزاریا۔ جدوں ایس دنیا توں چلانا کیتا تاں اتھے ای دفن ہوئے۔ مہر کبیر ہوراں دے تن پتر سن۔ چینہاں وچوں مہر پہاڑ خاں سب توں وڈے سن۔ ایہناں توں چھوٹے مہر اسماعیل خاں تے سب توں چھوٹے مہر سجاد خاں سن۔ مہر پہاڑ خاں، ساجد ہوراں دے جنم توں دو ورھے بعد اللہ نوں پیارے ہو گئے تے مہر اسماعیل خاں ایہناں دے جنم توں پہلاں ای چلانا کرچکے سن۔ (4)

غلام حسین ساجد ہوراں دے والد دا ناں مہر سجاد خاں اے۔ اوہ 1896ء وچ پیدا ہوئے۔ اوہناں کوئی وی دنیاوی تعلیم حاصل نہیں کیتی ہوئی سی سگوں اوس ویلے مذہبی تعلیم دا راج ہوون پاروں مذہب توں ودھیرے جانوسن۔ اوہ پنجابی بڑے شوق نال پڑھدے سن۔ ایسے کارن ایہہ شوق غلام حسین ساجد ہوراں نوں گھٹی وچ ملیا۔ مہر سجاد خاں 16 مارچ 1980ء نوں چلانا کر گئے اوہناں نوں اوہناں دے ابائی پنڈ بستی کبیر سنپالاں ای دفن کیتا گیا۔ (5)

اوہناں دے والد ہوراں دو ویاہ کیتے۔ اوہناں دی پہلی بیوی دا ناں راجن بی بی سی تے اوہناں وچوں مہر سجاد خاں دے دو پتر مہر نواب خاں تے مہر مراد سن۔ مہر نواب خاں غلام حسین ساجد ہوراں توں تقریباً 30 ورھے وڈے سن۔ اوہ سنپال خاندان وچوں پہلے دس جماعتاں پاس منڈے سن۔ جد کہ مہر مراد خان غلام حسین ساجد ہوراں توں 25 ورھے وڈے سن۔ مہر نواب خاں ہوراں دے گھر اک پتر مہر عابد تے اک دھی سکینہ جے۔ جد کہ مہر مراد خاں بنا اولاد توں ای ایس دنیا توں چلانا کر

گئے۔ کچھ ای ورھے مگرں مہر سجالول ہوراں دی گھر والی چلانا کر گئی، جیہدا اوہناں نوں بہت صدمہ لگاتے اپنی حیاتی بنا سوانی توں کلن دا فیصلہ کیتا۔ پہلی بیوی دے مرن توں بعد گھر والیاں دے کہن تے مرضی دے نال مہر سجالول ہوراں دوجا ویاہ دس ورھے مگروں نور بی بی ہوراں نال کیتا۔ ایہناں وچوں مہر سجالول دیاں تن دھیاں تے دو پترنیں۔ دھیاں دے ناں نسیم اختر، شمیم اختر، تے نسیم اختر نیں۔ پتران دے ناں غلام حسین ساجد تے طالب حسین ساجد نیں۔ بھیناں وچوں نسیم اختر، غلام حسین ساجد ہوراں توں 10 ورھے وڈیاں سن، جد کہ نسیم اختر ڈھائی ورھے تے نسیم اختر 10 ورھے چھوٹاں سن۔ اوہناں دے بھرا طالب حسین اوہناں توں ڈھائی ورھے چھوٹے سن۔ تینوں بھیناں میٹرک تائیں پڑھائی کیتی۔ اوہناں دا بھرا بارھویں تائیں پڑھیا۔ (6)

غلام حسین ساجد، مہر سجالول ہوراں دے گھر پہلی دسمبر 1951ء نوں ضلع خانیوال، تحصیل میاں چنوں دی اک بستی کبیر سنپال وچ جے۔ اسلامی مہینے ربیع الاول دی یکم تاریخ سی تے دیسی مہینے پوہ دی وی پہلی سی۔ (7) سیانے آکھدے نیں پئی ایہہ تئاں تریناں دا اکو دن آجانا مبارک خیال کیتا جاندا اے۔ ایہہ وی خیال کیتا جاندا اے پئی کوئی وڈا تے سیانا بندا دنیا اُتے اکھ کھولدا اے۔ غلام حسین ساجد پنجابی تے اردو زبان و ادب لئی وردھان توں گھٹ نہیں۔

بچپن توں ای ذہین سن تے تعلیم دا شوق قدرتی طور تے حاصل ہويا۔ مدہلی تعلیم اپنے آبائی پنڈ توں لئی جیہڑا سکول اک میل دے سرفرتے سی۔ جد پنڈ چھڈنا پیا تے باقی دی تعلیم پکا حاجی مجید دے اک سکول وچوں حاصل کیتی۔ ایہتوں ایہناں پرائمری تائیں تعلیم لئی۔ غلام حسین ساجد ہوراں توں اوہناں دیاں دو بھیناں وڈیاں سن پر مایاں دے پلوٹھی دے پتر ہون کارن سبھ توں بوہتا پیار نصیب ہويا تے باقی بھین بھراواں نالوں پرورش وی ودھیا ڈھنگ نال ہوئی تے چنگا لاڈ پیار ملیا۔ ایسے پیار دا کر کے اوہناں دی طبیعت حساس رہی۔ (8)

جدوں غلام حسین ساجد ہو ری 5 ورھیاں دے ہوئے تاں اوہناں نوں پرائمری سکول جراجی بھیج دتا گیا۔ 1962ء وچ اپنی ماں دے کہن تے بستی کبیر سنپال چھڈ کے میاں چنوں شہر آ گئے، باقی تعلیم لئی اوہناں نوں اوہناں دے والد ہوراں ایم۔ سی۔ ہائی سکول میاں چنوں وچ داخل کروا دتا۔ ایہتوں اوہناں 1965ء وچ مدل تے 1967ء وچ میٹرک فرسٹ ڈویژن سائنس نال پاس کیتا۔ اوہ پنڈوں آ کے میاں چنوں ریلوے سٹیشن دے لاگے محلہ رحمانیہ، گلی نمبر 6 وچ دس مرلے دے

گھر وچ رہن لگ پئے۔ (9) بچپن توں ای پڑھائی لکھائی ول دھیان بوہتا سی۔ یار بلی بوہتے نہ ہون کارن ہر ویلے پڑھائی وچ رُجے رہندے تے جو پیسے گھروں خرچن نوں ملدے اوہناں دیاں وی کتاباں خرید لیاوندے تے شوق نال پڑھدے۔ (10)

جد میٹرک دا امتحان پاس کر لیا تے اوہناں گورنمنٹ کالج ساہیوال داخلہ لے لیا۔ ایف۔ ایس۔ سی پری انجینئرنگ وچوں کامیابی نہ ہون کارن اوہناں دے والد ہوراں ایف۔ ایس۔ سی توں ہٹا کے اسلامیہ کالج آف کامرس وچ داخل کروا دتا پر کچھ وجہ کر کے ساہیوال توں لاہور آوے تے اوہناں ایف۔ اے پرائیوٹ سکینڈ ڈویژن نال پاس کیتا۔ (11) ایف۔ اے کرن گروں اوہناں گورنمنٹ کالج لاہور وچ داخلے دی خواہش پاروں درخواست دتی پر نمبر گھٹ ہون پاروں داخلہ نہ ملیا۔ گورنمنٹ اسلامیہ کالج سول لائنز لاہور وچ داخلہ مل گیا تے کریسٹ ہاسٹل وچ رہن لگ پئے۔ 1973ء وچ بی۔ اے سکینڈ ڈویژن نال پاس کیتا۔ (12)

ایسے دوران اوہناں دے اک دوست محمد نواز بھٹی مرحوم نے اوہناں نوں اطلاع کیتی پئی اورینٹل کالج وچ داخلے کھلے نیں۔ اوہناں پنجابی تے اردو وچ داخلے دی درخواست جمع کروا دتی۔ اوہناں بی اے وچ اردو مضمون دے طور تے نہیں پڑھی سی۔ ایس لئی عارضی طور تے شعبہ پنجابی وچ جان دا فیصلہ کیتا تاں جے ایم اے اکناکس دے داخلے کھلن تے پنجابی نوں چھڈ کے ایم اے اکناکس کر سکن۔ اوہناں دا داخلہ اردو وچ وی ہو گیا سی پر اوہناں پنجابی وچ رہن دا فیصلہ کیتا تے ایم اے پنجابی دا امتحان نومبر 1977ء نوں فرسٹ ڈویژن نال پاس کیتا۔ غلام حسین ساجد ہوراں ایم اے پنجابی کرن توں بعد شوقاً ایم اے اردو دا امتحان دے دتا تے ایہہ امتحان اوہناں 1979ء وچ اول درجے نال پاس کیتا۔ (13)

جدوں اورینٹل کالج پنجاب یونیورسٹی وچ داخل ہوئے تے اوہتے مہان پنجابی استادان دی صحبت نصیب ہوئی۔ اوس ویلے محمد آصف خاں، نجم حسین سید، علی عباس جلالپوری تے شریف کٹہاہی ہوریں پنجابی پڑھان تے ایدھے وادھے لئی سرگرم سن۔ جد ایہناں دی بیٹھک نصیب ہوئی تے ذہن دی کیفیت وی بدل گئی، پنجابی نال پیار ہوو گوزا ہو گیا۔ ایسے دوران ای ادبی سجا دے جنرل سیکرٹری بن گئے تے پنجاب یونیورسٹی اورینٹل کالج دے میگزین ”لفظ“ دے مدیر متھے گئے۔ (14)

غلام حسین ساجد ہوراں اپنی نوکری دا مڈھ محکمہ تعلیم پنجاب توں کیتا۔ غلام حسین

ساجد ہوریں پنجاب مرکز تحقیق ترقی نصاب لاہور دے محکمے وچ ریسرچ ایسوسی ایٹ (پنجابی) 1978ء وچ بھرتی ہوئے، چھ سال ایس عہدے تے کم کیتا۔ ایس نوکری دے دوران اپنے فرائض خوش اسلوبی تے نیک نیتی نال سرانجام دیندے رہے۔ ایس توں بعد اوہناں پنجابی تے اردو لئی مقابلے دا امتحان دتا۔ دوہاں مضموناں دا ٹیسٹ اکو دن ہون کارن اردو دا امتحان دینا مناسب سمجھیا تے کامیاب رہے۔ 2 مئی 1984ء نوں اوہ بطور لیکچرر گورنمنٹ کالج آف سائنس وچ بھرتی ہو گئے۔ اتھتھے وی چھ ورہیاں تیکر اردو ادب دی تعلیم دتی۔ (15) اوہناں دسیا اے کہ پنجابی وچ لیکچرر شپ لاہور وچ ملدی سی جد کہ اوہ اپنے ماں پپو کول ملتان جانا چاہندے سن، ایسے کارن اوہناں اردو نوں رزق حلال دا ذریعہ بنا لیا۔ (16) مزیم جنوری 1991ء وچ گورنمنٹ کالج بوسٹن روڈ ملتان وچ لیکچرر دے طور تے کم کیتا۔ اتھتھے وی اردو ادب پڑھایاتے ساڈے چھ سال نوکری کیتی۔ فیر اوہناں تبادلہ لاہور اسلامیہ کالج وچ ہو گیا، اتھتھے نوکری دا دور 14 جولائی 1997ء توں یکم مئی 2012ء تائیں بند اے کیوں جے اتھتھوں ای ریٹائرمنٹ لئی تے اپنی نوکری نوں خیر باد آکھیا۔ (17)

سرکاری نوکری ملن توں اک سال بعد غلام حسین ساجد ہوراں دا ویاہ 23 مارچ 1979ء نوں ہویا۔ اوہناں دی بیوی دا ناں راشدہ نور اے۔ راشدہ نور ہوراں دے والد چوہدری عبدالحجید گورنمنٹ ہائی سکول باغبان پورہ لاہور دے ہیڈ ماسٹر سن۔ راشدہ ساجد ہوراں بی۔ اے کیتا ہویا اے۔ اپنا گھرتے بال بچے سمجھال رہیاں نیں۔ (18)

ہر شاعر، ادیب دی اپنی شخصیت تے اوہدے پہلو اوڈو اڈ ہوندے نیں۔ نفسیات نوں سمجھن والیاں دی رائے اے پئی ہر وڈے بندے دی ذات وچ کجھ نہ کجھ خصوصیات لازمی ہوندیاں نیں جیہڑیاں کدی تے فوراً سامنے آجاندیاں نیں تے کدی اوہدی ذات اندر ای لکھیاں رہندیاں نیں۔

غلام حسین ساجد ہوریں شلوار قمیض یا کرتا شلوار بپتے شوق نال پاندے نیں پر جے کدی موقع دی مناسبت نال پیٹ شرٹ یا ٹائی کورٹ پاونا پے جائے تے ایس توں وی نہیں کتراندے۔ اوہناں دا قد نہ بہتا لمبا اے تے نہ ای بہتا چھوٹا اے، سگن درمیانے قد دے مالک نیں۔ ساجد ہوریں نہ بپتے گورے نیں تے نہ ای بپتے کالے سگن اوہناں دا رنگ سانولا اے، پر اوہناں دی شخصیت پاروں ایہہ رنگ اوہناں اُتے بہت سوٹ کردا اے۔

ساجد ہوریں نہ ای بہت موٹے جتے دے مالک نہ تے نہ ای بہت لاغر، سگن درمیانے جتے

دے مالک نہیں۔ انسان دا سبھا بناون وچ اوہدا آل دوالہ، اپنا قد کاٹھ، رنگ نسل تے گل بات دا ڈھنگ اہم کردار ادا کردے نہیں۔ اوہناں نال کئی ملاقاتاں توں بعد ایہہ احساس ہو یا اے پئی غلام حسین ساجد ہو ریں اُچے تے چنگے سبھا دے مالک نہیں۔ ہنس کھ ہون دے نال نال خوش طبیعت تے چنگے اخلاق دے مالک نہیں۔

اوہناں اپنی یاداشت بارے دیا اے پئی جیہیں ویلے کالج ہوندے سن تے اوہناں دی ڈیوٹی ہوندى سی کہ کالج دے پچیاں دے ناں، ولدیت تے اوہناں دا مکمل پتہ ریکارڈ دے طور تے محفوظ کرنا اے۔ اوہناں کدی وی ایہہ ناں پتے رجسٹر اُتے نہیں چڑھائے سن سگوں زبانی یاد کر لیندے سن۔ ہن وی اللہ پاک دی اوہناں اُتے انج ای رحمت اے۔ اپنے موبائل فون وچ نمبر محفوظ کرن دی تھاں یاد کر لیندے نہیں۔ (19)

غلام حسین ساجد ہو ریں ملنسار انسان نہیں۔ اوہ اپنے آل دوالے دے لوکاں نوں ای اپنی ملنساری راہیں متاثر کر لیندے نہیں۔ لوکاں نال خوش ہو کے ملدے نہیں۔ اپنے وچار سانجھے کردے نہیں تے وڈے شاعر ادیب ہو کے وی ہر اک نال اکو جیہا رویہ رکھدے نہیں۔ ڈاکٹر طارق ہاشمی ہو ری دسدے نہیں:

”میریاں جنیاں وی ملاقاتاں ہوئیاں یاں میں کسے نوں اوہناں کول بھجیا،

واپس آ کے اوہناں دی ملنساری دی تعریف کیجے بنا نہیں رہ سکيا۔ اوہ

آکھدے نہیں کہ میں خود اوہناں دی ملنساری توں ڈھیر متاثر ہاں۔“ (20)

مہمان نوازی دا ایہہ عالم اے پئی چاہے کوئی طالب علم اے یا کوئی شاعر، ادیب یا پروفیسر اوہناں دے اپنے شہر دا ہوے یاں کسے ہور شہر دا ہر اک دی جمانی بڑے سچے ڈھنگ نال کردے نہیں۔ اوہدی خاطر داری کردے نہیں تے جیہڑا وی مسلہ ہوئے حل کر کے بھیج دے نہیں۔ جے حل نہ کر سکن تے کوئی نہ کوئی حل ضرور دسدے نہیں۔ مہمان کیہ اے اوہدی قدر کیہ ہوندى اے اوہ چنگی طرح جان دے نہیں تے مہمان دی جمانی وچ کوئی کثر نہیں رہن دیندے۔ (21)

غلام حسین ساجد ہو ریں خوش اخلاق انسان نہیں ہمیشہ اوہناں دے چہرے تے نمی جیہی مسکراہٹ رہندی اے۔ گل کردے سمجھاوندے ہوئے وی اوہناں دے چہرے تے مسکراہٹ رہندی۔ اوہناں دا ایہہ انداز اوہناں دے خوش اخلاق ہوون دی دس پاوندا اے۔

غلام حسین ساجد ہو ریں ادبی حوالے نال مددگار انسان نہیں۔ اوہناں دی ذاتی لائبریری ہر خاص

تے عام لئی حاضر رہندی اے۔ ڈاکٹر طارق ہاشمی ہوریں دسدے نیں:

”پئی میں پی ایچ ڈی دامتالہ لیکھ رہیا سی تے کجھ نایاب کتاباں
جیہڑیاں کے نہ تے کے لائبریری وچوں لہجہ رہیاں سن تے نہ ای کے
دکان توں، مینوں غلام حسین ساجد ہوراں دے گھروں لہجہ لکھیاں جیہڑاں
اوہناں بڑی خوشی نال مینوں پیش کیتیاں“۔ (22)

غلام حسین ساجد ہوریں بوہت اچھے انسان ہون دے نال نال دل وچ تھان بنانوں والی شخصیت
نیں۔ اوہناں دی ادبی حیاتی پُر وقار اے۔ دوہے وڈے شاعراں وانگوں غلام حسین ساجد ہوراں وی اردو
وچ لکھنا شروع کیتا۔ غیر پنجابی زبان دا پیار ماں بولی دی مامتا ایہناں نوں اپنے ول کھچ لیا لئی تاں اوہناں
پنجابی وچ لکھنا شروع کیتا۔ 1970ء وچ سیاسی گہما گہمی عروج تے سی، تحریکاں چل رہیاں سن۔ لاہور شہر
وچ سیاسی حلقیاں وچ بحثاں عام سن۔ ایس طرح دے دور وچ باصلاحیت تے ذہین لوکاں لئی اگاں ودھن
دے مواقع ڈھیر ہوندے نیں۔ غلام حسین ساجد ہوراں قلم دی طاقت نوں ساتھی مٹھیا تے ایس ویلے اردو
تے پنجابی لکھنی شروع کیتی جیہڑی اردو تے پنجابی دے اڈواڈ رسالیاں وچ چھپی رہی۔ ایہو ای وجہ اے
پئی اوہناں چھوٹی عمرے ای وڈی مشہوری تے شہرت حاصل کیتی تے اپنے آپ نوں منوایا۔ لاہور وچ حلقہ
ارباب ذوق تے پنجابی ادبی سنگت دے ممبر وی رہے۔ اک چنگے تے غیر جانب دار لکھاری ہون پاروں
اپنیاں لکھتاں ایہناں حلقیاں وچ پیش کردے رہے تاں جے ایہناں تے تنقید کیتی جاسکے۔ (23)

جدوں اوہ سایہ وال اک ہوٹل وچ مقیم سن اوہوں اوہناں فیض، مننو، ساحر لدھیانوی، غلام
عباس، ونجارا بیدی، اختر شیرانی تے غلام عباس نوں بہت شوق نال پڑھیا۔ فلماں داوی بہت تھرک
رکھدے سن۔ ایہہ صدر ایوب دا دور سی۔ ایس ویلے ملک وچ ہنگامے چل رہے سن غلام حسین ساجد
ہوریں وی ایہناں ہنگامیاں دا حصہ رہے۔ غلام حسین ساجد ہوریں ساحر تے فیض توں اپنے متاثر ہوئے
کہ انقلابی نظماں دی اک کتاب لکھ دتی۔ کہانیاں وی لکھنیاں شروع کردتیاں۔ اوہناں 1973ء وچ
پہلی وار غزل لکھ کے باقاعدہ ادبی کھیتر وچ پیر رکھیا۔ اوس غزل دا شعر کجھ انج اے:

گھٹ گھٹ کر کے پینا پیندا کد کجھ دیوے ڈیکاں نوں

دکھ تے سنگھی عمراں بھر دا بھل جا یار شریکاں نوں (24)

اک اخبار انٹرویو وچ غلام حسین ساجد ہوراں ادب وال رجحان دے جواب وچ کجھ انج آکھیا اے:

”میں گاؤں کا رہنے والا ہوں اور میرا تعلق راوی کے کنارے آباد پنجاب کی قدیم ترین تہذیبی روایتوں کے حامل ایک قدامت پرست خاندان سے ہے۔ میں اپنے قبیلے کا پہلا فرد ہوں، جسے تعلیم کی غرض سے باہر کی دنیا کے سپرد کیا گیا اور جوشہری اور دیہاتی ہر دو نوع کی معاشرت سے مغائرت کا شکار ہوا۔ اپنے بچپن میں مجھے شہر اور دیہات ہر دور میں کہیں دوست نہیں ملے، سو میں نے کتابوں سے دوستی کی تنہا گھوما پھرا اور عمر کا ایک بڑا حصہ اپنے ساتھ بسر کیا۔ بس کتابیں ہی میری دوست تھیں اور میں اسی ”ادبی فضا“ میں رہتا ہوتا تھا۔ پھر جب ادھر ادھر کے چند ادبی پرچوں میں چھپنے لگا تو وہاں گاؤں سے کچھ ہی فاصلے پر آباد معروف تاریخی شہر تلمبہ میں، خادم رزمی، ساغر مشہدی اور غضنفر روہتکی وغیرہ سے دوستی ہوئی اور یہاں لاہور میں (مئی 1970ء میں لاہور آگیا تھا) ظفر باب، سراج منیر، محمد خالد، ناصر بلوچ اور پھر ان کے توسط سے ہر لکھنے والے سے میرا تعلق استوار ہوا۔ ان میں سے ہر ایک نے میری ادبی شخصیت میں کچھ نہ کچھ حصہ لیا ہے۔“ (25)

غلام حسین ساجد دیاں لکھتاں دا تعارف:

اپنیاں لکھتاں بارے غلام حسین ساجد ہوریں ایلکپریس اخبار وچ محمود الحسن ہوراں دے مضمون ”غلام حسین ساجد کے حالات و خیالات“ وچ آکھدے نیں:

”اردو میں جو کچھ لکھا، اس کی پنجابی میں گنجائش نہیں تھی، پنجابی میں جو کہا، اس کا تخلیقی اظہار اردو میں ممکن نہ تھا۔ دونوں زبانیں، الگ الگ جہان ہیں، جس سے جڑتا ہوں، اسی کا ہو جاتا ہوں۔ اس لئے میرے اردو اور پنجابی کے کام میں مماثلت نہیں۔ میرا ادبی کل دونوں سے مل کے بنا ہے۔ کس زبان میں لکھنا ہے، اس کا انتخاب شعوری نہیں ہوتا، موضوع خود انتخاب کرتا ہے کہ کس زبان میں کہنا ہے۔“ (26)

ایسے اعتبار نال اسیں اوہناں دیاں پنجابی کتاباں دا تعارف کرن دا آہر کراں گے۔ اوہناں

دیاں پنجابی کتاباں دی ترتیب ورھے وار انج اے:

1۔ دنیا پھرے غمازی:

ایہہ غلام حسین ساجد ہوراں دی اپنی کتاب اے۔ ایہہ ہر لحاظ نال اوہناں دی پہلی کتاب اے۔ ایہدے وچ جدید نظم حیاتی دے آل دوالے دے ویروے توں بعد پنجاب دی عکاسی کردی دکھائی دیندی اے۔ ایہہ کتاب پہلی وار جنوری 1978ء وچ نقوش پرنٹنگ پریس لاہور توں چھاپے چڑھی۔ ایہدے کل 92 صفحے نیں۔ ایہد اہن تائیں اکو ایڈیشن چھپیا اے۔ ایس وچ 51 نظمیں، 17 گیت تے کافیاں شامل نیں۔ اوہناں ایس کتاب وچ دنیا دے دکھاں درداں تے غماں نوں موضوع بنایا اے۔ ایس کتاب دیاں نظمیں نوں پڑھئے تاں انج جایدا اے جیویں ساری دنیا دیاں سدھراں نوں غلام حسین ساجد ہوراں سمجھ لیا اے تے اوہناں دکھاں توں نکل کے اپنے ول دھیان پوایا اے۔ ایس کتاب وچ بہتے موضوع وسیب دے مسئلے دے نیں۔

2۔ مہاندرے:

غلام حسین ساجد ایس کتاب وچ مہاندرے لکھے گئے نیں۔ ایہہ اوہناں دی اپنی سوچ دا نتیجہ اے۔ ایہدے وچ اڈواڈ گیاراں شخصیتاں دے مہاندرے بیان ہوئے نیں۔ ایہہ انجیہاں شخصیتاں سن جہاں دا ادب جج اک سرکڑھاں نا اے۔ ایہہ شخصیتاں پورے ادارے سن۔ ایس کتاب وچ مساتن علی، نورضاں شاہین ملک، سید علی عباس جلال پوری، نجم حسین سید، محمد آصف خاں، طاہر تونسوی مرزا حامد بیگ، ناصر بلوچ، عابد عتیق، شوکت مغل، عامر فہیم، دے مہاندرے لکھے گئے نیں، جہاں راہیں اوہناں دی شخصیت نکھر کے سامنے آوندی اے۔ ایہہ کتاب پہلی وار جولائی 1997ء نوں برکی آرٹ پرنٹرز، ریٹی گن روڈ لاہور توں چھپی۔ ایہدے کل 172 صفحے نیں۔ ایہد اہن تیکر اکو ایڈیشن چھپیا اے۔

3۔ میلے وچ چڑیاں:

ایہہ کتاب غلام حسین ساجد ہوراں دی شاعری دی کتاب اے۔ ایہدے وچ اوہناں اپنی جدید تے آزاد نظم دے رنگ نمایاں دکھائے نیں۔ ایہہ کتاب پہلی واری تجت کتاب گھرا لاہور توں چھاپے چڑھی۔ مئی 2003ء ایہد اسن اشاعت اے۔ ایہدے کل 136 صفحے نیں۔ ایس کتاب وچ اوہناں اپنے آبائی علاقے اپنے پنڈ اپنی جنم بھومی تے راوی دے آل دوالے دے علاقے دی نمائندگی کیتی اے۔ ایس توں اڈ ایس کتاب وچ اوہناں پنڈ دی حیاتی توں بعد شہر دی حیاتی وچ جیہڑے کچھ

وکھالی دیندے نیس، اوہناں بھرویں ویروے دے سئے راہیں ”پیلے وچ چڑیاں“ ایکی اے۔

4۔ نیندر بھنی رات:

غلام حسین ساجد ہوریں شاعر، ادیب خاکہ نگار ہون دے نال نال اک وڈے کہانی کار وی نیس۔ ایہہ اوہناں دی کہانیاں دی شاہکار کتاب اے۔ ایہہ ادیباً چھ ”کہانی دی کہانی“ دے عنوان پٹھ آپ ای لکھیا اے۔ ایہہ ے وچ گل 13 کہانیاں نیس۔ ایہہ کتاب 129 صفحاں تے مشتمل اے۔ پہلی واری اکتوبر 2006ء وچ سانجھ پبلیکیشنز، لاہور نے چھاپی۔ ایس کتاب اندر کہانیاں اوہناں دے جن توں لے کے ہن تائیں دی حیاتی دا نچوڑ نیس۔ ایہہ ے وچ موجود کہانی خالص جانگی لہجے وچ نیس۔ اوہناں دیاں کہانیاں دے موضوعات عام تے سادا نیس جیہڑے عام ویس دیاں پنجابی تے پینڈو رہتل دیاں گلاں باتاں نیس۔

5۔ پانی رمز بھرے:

غلام حسین ساجد ہوراں دی پنجابی زبان دی صنف ”وائی“ دی کتاب اے۔ ایس کتاب نوں پہلی وار سرانیکی ادبی بورڈ، ملتان والیاں نے 1996ء وچ چھاپیا۔ ایہہ ادجا ایڈیشن جنوری 2007ء وچ سانجھ پبلیکیشنز، لاہور والیاں نے چھاپیا۔ ایہہ ے کل 159 صفحے نیس تے ایہہ ے وچ کل 84 وائیاں نیس۔ ایس کتاب راہیں اوہناں اپنے اندر دے صوفی نوں جگایا اے اوہناں دی ایس کتاب وچ موجود وائیاں تصوف، اخلاق، عبادت، رب دی یاد، تے عقیدت نال بھریاں ہوئیاں نیس۔

6۔ سروسقی توں راوی تائیں:

ایس کتاب وچ وی غلام حسین ساجد ہوراں اپنی شاعری دے جوہر آزاد نظمیں راہیں وکھائے نیس۔ ایہہ دی مڈھلی گل ساجد ہوراں آپ ایکی اے۔ ایہہ ے وچ کل 72 نظمیں نیس تے کل صفحے 141 نیس۔ ایہہ لکھت دسمبر 2007ء نوں سانجھ پبلیکیشنز ولوں چھاپے چڑھی۔ ایہہ ابن تائیں اکو ایڈیشن چھپیا اے۔ ایس کتاب نوں لیکن توں پہلاں اوہناں تصوف نوں پڑھیا اوس مگروں اوہناں صوفیاں ولیاں دی حیاتی دا مطالعہ کیتا جا پدا اے۔ ایہہ ے وچ اوہناں بہت سارے ولیاں نوں خراج عقیدت پیش کیتا اے۔ جہاں وچوں ابن عربی، فرید الدین عطار، حسین بن منصور الحلاج، شاہ شمس سبزواری ملاتی، بلے شاہ، بابا فرید، گوتم بدھ وغیرہ دے ناں ذکر جوگ نیس۔ ایہناں توں علاوہ اپنے دیس پنجاب نال محبت تے لوکائی دے دل دیاں سدھراں دی گل کیتی اے۔

7۔ بانے:

غلام حسین ساجد ہوراں دی نوں نظم نوں دور دے تقاضیاں نوں پوری کرن والی شاعری اے۔ ایس کتاب دے کل 156 صفحے نیں۔ ایس وچ کل 98 نظماں نیں۔ ایس لکھت نوں پہلی وار 2010ء نوں سانجھ پبلیکیشنز، لاہور نے چھاپیا اے۔ ایہد اہن تاں ایس اکو ای ایڈیشن چھپیا اے۔ ایس کتاب دیاں نظماں دے موضوعات شہر، پنڈ دے وسیب اوہدے مسئلے تے اوہدے دکھاں درداں اُتے لکھیاں گئیاں نیں۔ ایس کتاب دیاں کئی نظماں اڈواڈ شہراں دے سرناویاں پٹھ لکھیاں گئیاں نیں۔

8۔ کسے صفحے دے نال:

غلام حسین ساجد ہوراں دی پنجابی غزلاں دی کتاب اے۔ ایہدا دیباچہ غلام حسین ساجد ہوراں ”اک دو گلاں“ دے سرناویں پٹھ آپ ای تحریر کیتا اے۔ ایہدے وچ ۴ نعتاں تے 64 غزلاں شامل نیں۔ ایہدے کل صفحے 111 نیں۔ ایہہ کتاب پہلی وار 25 فروری 2011ء نوں سانجھ پبلیکیشنز ولوں چھپی۔ پیار محبت، اخلاقیات، رومان، سچائی، خوبصورتی ورگے موضوعات نوں مکھ مڈھ رکھ کے غزلاں لکھیاں نیں۔ اوہناں دیاں غزلاں پنجابی ادب وچ انملا وادھان نیں۔

9۔ مونجھ اسارے محل:

غلام حسین ساجد ہوراں دی جدید نظم دی شاہکار کتاب اے ایہدے وچ کل 77 نظماں شامل نیں ایہدے کل صفحے 140 نیں۔ ایہدا پہلا ایڈیشن 2014ء وچ سانجھ پبلیکیشنز، لاہور توں چھاپے چڑھیا۔ ایس کتاب دیاں نظماں راہیں کدھرے اوہناں دی سوچ لوکاں ول اے، کدھرے اوہدے وسیب ول تے کدھرے اوہ اپنے آپ نال گلاں کردے نیں۔ کدی متاں دی بھرمار اے۔ کدی صوفیانہ کلاسیکی رنگ اے تے کدھرے بلھے شاہ، تے شاہ حسین ورگی سرمستی دکھالی دیندی اے۔

حوالے

- 1۔ غلام حسین ساجد، راقم نال گفتگو، 29 اگست 2016ء۔
- 2۔ غلام حسین ساجد، ”میرا تصنیفی سفر“، علامت، جلد نمبر 14، شمارہ نمبر 10 (جون جولائی 2001ء): 24۔
- 3۔ غلام حسین ساجد، راقم نال گفتگو، 29 اگست 2016ء۔

- 4- اوہی
- 5- اوہی
- 6- اوہی
- 7- اوہی
- 8- اوہی
- 9- غلام حسین ساجد، ”میرا تصنیفی سفر“، علامت، جلد نمبر 14، شمارہ نمبر 10 (جون جولائی 2001ء): 27۔
- 10- غلام حسین ساجد، راقم نال گفتگو، 29 اگست 2016ء۔
- 11- اوہی
- 12- اوہی
- 13- اوہی
- 14- غلام حسین ساجد، ”میرا تصنیفی سفر“، علامت، جلد نمبر 14، شمارہ نمبر 10 (جون جولائی 2001ء): 37۔
- 15- غلام حسین ساجد، راقم نال گفتگو، 29 اگست 2016ء۔
- 16- اوہی
- 17- اوہی
- 18- اوہی
- 19- اوہی
- 20- ڈاکٹر طارق محمود ہاشمی، راقم نال گفتگو، 5 ستمبر 2016ء۔
- 21- اوہی
- 22- اوہی
- 23- غلام حسین ساجد، راقم نال گفتگو، 29 اگست 2016ء۔
- 24- اوہی
- 25- عبدالکریم خالد، غلام حسین ساجد سے مکالمہ، روزنامہ ہاٹ لائن، لاہور: (24 ستمبر 1993ء)۔
- 26- محمود الحسن، ”غلام حسین ساجد کے حالات و خیالات“، روزنامہ ایکسپریس، (اکتوبر 2015ء)۔